

1. Слов'янські мови

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЗВ ПРЕДМЕТІВ ТА ОБ'ЄКТІВ В АНТРОПООСНОВАХ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Булава Н.Ю.

кандидат філологічних наук, доцент,

викладач кафедри мовознавства

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

Прізвища – це унікальні етнолінгвістичні конструкти, що зберегли не лише елементи духовної культури, історію звичаїв, обрядів, свят, вимірів часу, а й матеріальну культуру, оскільки у процеси виготовлення побутових речей, господарювання, творення житла чи поселення вкладається національна душа. Антропооснови також орієнтують на глибинне пізнання того, чому ми такі, які є сьогодні, і це пізнання не лише позитивних, а й негативних рис народу. Прізвиська, що послугували основою для виникнення прізвищ, відображають також творену у віках добротворчу мораль українства, яку не слід забувати.

Особливо виразно реалії історико-культурної спадщини українського народу збереглися в антропоосновах, мотивованих апелюваннями на позначення предметів та об'єктів. Виникнення прізвиськ, що з часом трансформувалися в прізвища, засвідчують, що люди, які їх отримали, часто користувалися тими чи іншими предметами або виготовляли їх, даючи підстави для ототожнення чи асоціативного уподібнення такого предмета з людиною-користувачем / виготовлювачем. Тому з приводу виникнення цих прізвищ учені найчастіше висловлюють лише припущення [3, с. 18].

Ця група прізвищ представлена найбільш багато й різноманітно, що уможлиблює класифікацію аналізованих антропонімів за провідною семантичною ознакою:

Найчастотнішими прізвищами є антропооснови, мотивовані назвами предметів побуту, знарядь праці, інструментів та їх частин (433 прізвища; 3,8 %). Назви предметів побуту широко відображені у прізвищах *Бодня* < бодня “кадка или род улья с крышкой и замком” [2:I, с. 81], *Брич* < брич “бритва” [2:I, с. 100], *Дубас* (2) < дубас “большой нож” [2:II,301], *Жбанчик*, *Макогон*, *Мисник* < мисник “полки для посуды, посудный шкаф, буфет” [2:II, с. 428], *Ночовка* < ночовки “малое корыто” [2:II, с. 571], *Потебенко* < потебня “кожаная лопасть с каждого бока седла” [2:III, с. 376], *Таган* < таган “железная подставка с ножками, на которой варят пищу, раскладывая под ней огонь” [2:IV, с. 242], *Тичина* < тичина “1. Палка для вьющихся растений; 2. Длинная жердь, которой рыболовы протягивают невод подо льдом” [2:IV, с. 264], *Цебер* *Чепелюк* < чепель “нож с отломленным концом” [2:IV, с. 451], *Шило*.

В антропоосновах представлені різноманітні за господарським призначенням назви знарядь праці, інструментів та їх частин: *Букар* < букар “буккер, пахать буккером” [2:I, с. 108], *Гебель* < гебель “рубанок” [2:I, с. 278], *Гнип* < гнип “короткий сапожный нож” [2:I, с. 349], *Скабелка* < скабелка “род дугообразного струга для строгания бревен” [2:IV, с. 138], *Соха*.

Розмаїття лексем, відображених в основах цих прізвищ, дає змогу виявити величезний перелік різноманітних предметів побуту та знарядь праці, що відігравали в житті людини певну роль: чи були надзвичайно важливими в повсякденному житті, чи першоносій прізвиська в якийсь спосіб асоціювався з цим предметом (ситуативний маркер) або був зовнішньо схожий на нього за певними ознаками.

Чимало назв різних матеріалів та речовин послуговували твірною основою для виникнення прізвищ (199 прізвищ; 1,7 %), наприклад, *Газ* < газ “газ, керосин” [2:I, с. 264], *Дервяненко* (1), *Каменюк*, *Кипоть* (1) < кипоть “копоть, сажа” [2:II, с. 238], *Латко* < лата “шматок тканини” [1:III, с.199], *Муленко* < мул “ил” [2:II, с. 453], *Ошурко* < ошурко “металлические опилки” [2:III, с. 84], *Перловий* < перловий “жемчужный” [2:III, с. 146], *Соломка*.

Розвиток домотканого виробництва, насамперед, був пов'язаний із певними технологіями виготовлення матеріалу. Назви матеріалів, із яких виготовляли тканину, збережено у прізвищах *Валовий* < валовий “груба товста нитка з паклі ” [2:І, с. 123], *Вовна, Дерюга* < дерюга “товста і груба тканина” [2:І, с. 368], *Клочан* < клочанка “пряжа из пакли, охлопьев, оческов” [2:ІІ, с. 253], *Куделя* < куделя “шерсть, а также плохой лен или пенька, приготовленные для пряжи и привязанные на прясницу” [2:ІІ, с. 318], *Кужіль* < кужіль “чесанный лен, приготовленный для прядения” [2:ІІ, с. 320], *Плис* < плис “паперовий оксамит” [2:ІІІ, с. 195].

Уміння обробляти метал та виготовляти з нього певні предмети відіграло значну роль у розвитку матеріальної культури українців. Назви різних металів відображено у прізвищах *Бронза, Жогло* < жегло “розпечене залізо” [1: ІІ, с. 191], *Круш* < круш “руда, метал” [2:ІІ, с. 316], *Мосяж* < мосяж “желтая медь” [2:ІІ, с. 488], *Стрібний* < стрібний “срібний” [2:ІV, с. 216].

Численність прізвищ, мотивованих назвами рельєфу та видів рослинного покриву (143 прізвища; 1,2 %), можна пояснити національною ментальністю українства, серед світоглядних основ якого вирізняється “антеїзм” (від давнього велетня Антея, який був непоборним доти, доки тримався Матері-землі), що полягає в любові до рідної землі, обожненні її, у прагненні гармонійних стосунків із нею, шануванні родини. Таке емоційне переживання підтримується традицією рільничої та скотарської культури. Водночас щиросерда вдача українця, в якій поєднуються критерії краси та користі, позбавлена ознак марновірства, зумовлена чудовими краєвидами, відображеними у прізвищах: *Березняк, Вишняк* < вишняк “вишневий сад” [2:І, с. 201], *Гай, Гора, Динник* < динник “ грядка з динями” [3:І, с. 384], *Діброва, Долинко, Суходол* < суходол “земля, суша” [2:ІV, с. 233].

Аналіз семантики твірних основ прізвищ виявив перевагу лексем, пов'язаних із краєвидами лісостепу та степу, що зумовлено особливостями географічного ландшафту північної Донеччини.

Один з аспектів матеріальної культури українців пов'язаний із назвами одягу, взуття та прикрас. Різноманітні назви українського народного костюма збережено в основах прізвищ (79 прізвищ; 0,7 %). Антропооснови відображають найменування верхнього одягу: *Бекиш* < бекеша “різновид верхнього одягу: вкрита сукно смушкова шуба з талією” [2:І, с. 48], *Кожушко*, *Тоган* < тоган “чоловічий верхній одяг громадян у стародавньому Римі” [2:ІV, с. 170], *Чамор* < чамор “верхній одяг галицького міщанина” [2:ІV, с. 444], *Чугай* < чугай “верхній одяг, різновид свити” [2:ІV, с. 475]; назви головних уборів: *Бриль*, *Капелюха*, *Колпаченко*, *Кучма* < кучма “шапка меховая мохнатая” [2:ІІ, с. 335].

Більшість назв одягу, відображених в антропоосновах, вже вийшла з ужитку, проте, досліджуючи антропонімікон, можна ознайомитися з надзвичайно цікавими елементами гардероба українців XVII-XVIII ст.

Народна архітектурна творчість сягає своїм корінням найдавніших етапів формування цивілізації. Уся історія розвитку цієї галузі культури переконливо свідчить про неабиякий талант її творців, мудрість багатовікового народного досвіду. Назви споруд, житла та їх частин збереглися в основах 77 прізвищ (0,7%): *Баган* < баган “клуня” [1:І, с. 108], *Корчма*, *Кругляк* < кругляк “ветрянная мельница голландской системы” [2:ІІ, с. 312], *Кучук* < куча “приміщення для птахів, тварин” [2:ІV, с. 422], *Стіна*, *Ступак* < ступак “конная мельница” [2:ІV, с. 223], *Темниченко* < темник “погреб” [2:ІV, с. 253], *Топчій* < топчій “мельница с конным или воловьим приводом” [2:ІV, с. 274-275], *Хлівенко*, *Цюпка* < цюпа “темний підвал, тісна темна кімната, каземат” [2:ІV, с. 439].

Серед прізвищ цієї групи домінують назви різновидів млинів, що, очевидно, пов'язане з основним господарським заняттям українців – хліборобством.

Проникнення назв об'єктів та предметів в антропонімічний словник північної Донеччини свідчить про те, що прізвиська (а згодом прізвища)

виникли на метонімічній чи метафоричній основах, за екстраординарних умов, коли представником людини ставали назви предмета чи об'єкта, що займали постійне чи на момент створення прізвиська надзвичайно велике місце в її житті. Наведений матеріал характеризує певні реалії українського народу в історичному минулому, серед яких домінують назви предметів побуту та назви речовин і матеріалів. Дослідження цих антропооснов поглиблює знання про матеріальну й духовну етнокультурну специфіку, збережену в національній мові.

Отже, прізвища є своєрідними етноформами – носіями відповідної культури, культурних смислів та цінностей, соціокультурних норм і поведінкових взірців, особливостей менталітету й наслідком специфічного досвіду реагування-спілкування тощо.

Література:

1. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982 – 1989. – Т. 1 – 3.
2. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. з додатком влас. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909.
3. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником) / І.Д. Фаріон. – Львів: Літопис, 2001. – 370 с.